9

AUTORE GIORGIO AUSENDA

I FAC DI DÓNN

D'autüna parchè la gh'éwa nagótt da fa, la Martinéta la filawa 'l cànuf, ma nüm filawum d'invèrnu. A nàwum i' shtàla par miňa fa na i léñ a pizà 'l fök: l'éwa miňa cum'è dèss che gh'è 'l léñ. Sa gh'éwa pòk léñ e sa cercàva da tiñìy da cünt parchè l'invèrnu l'è lónk. Ga fàwum cüntà sü i canzón ai dónn quan' che y filàwa. In autüna quan' che gh'éwa la Martinéta, la filawa in ca e nüm gh'éwum da fa fö i fažöö o shernàwum cashtéñ o nus.

Dòpu i Mòrt, ai prim da nuwémbri y cuminciàwa a na i 'shtala a filà, parchè fawa fréc, par miňa brüžà tanti léñ. Ilùra y nawa là ai sètt e mèža a la sìra e dòpu manjàa. Riwàva i dónn cunt al fagótt cun la róca e 'l füs e 'l cànuf e magari cinc o sés füs e y dižéwa: "Varda che shtasira finchè hu filàa sés füs a wu miňa a ca". "A ga l'hu sha l'òli da cargà la lümm". Parchè y fawa 'na sìra par ün a cargà la lümm da òli, quìi che veñéwa a filà. Una lümm, se l'éwa granda, la dürawa anca dó sìr e l'éwa l'òli da nus, al segunt. Dicémbri, jenàr e quaši febràr, y ewa sempru i' shtala senza brüžà da léñ. Parchè i' shtala gh'ewa l'umidità e 'l fil al reshtawa püsée fin. Y veñéwa miňa dent in ca a filà. In ca reshtàwa i tušànn parchè y gh'ewa 'l murùs che zhmurušàva. Lée la filawa e lüü 'l cüntawa sü i sö shtòri, y parlawa sü di sö ròp ch'y fawa lónk a l'ann.

I dónn y preferiwa a na i' shtala a filà parchè la reshtàwa püsée bèla, i tušànn y wuréwa fass vedé anca dal sò murùs che y ewa bón da filà. Intan' che lée la filawa, magari par shkèrz lüü al fermawa magari 'l füs. "Shta fermu, lasum filà" e intant y sa shcambiawa magari un quai bažìn. Ma gh'ewa lì magari anca 'l sò pa, ma intant che 'l sa jiràwa, magari par fa 'n quai còss, da nashcundón lur y sa fawa magari 'n quai bažìn da shcapada. Quan' che 'l füs l'ewa pién, l'ewa gròss ishì (15 a 17 cm.). Dòpu y fawa sü i gramüšéy in déž minüt o un quar' d'ura. Quìi y sa fawa in ca. In ca gh'ewa damò la rejùra che l'è la nóna o la mamm che fawa i fac.

A filà sa tirawa jó la lana cul dìi da la róca e dòpu sa fava 'na sü 'l füs. La róca l'ewa shfilzada 'n da la zénta dal cutìn [la cinta della gonna]. Pö ga metéwa sü la lana ishì. Al füs l'ewa da léñ. Al füs l'ewa güz [54] da tüc dó i part, da la shíma e funt. Da la shíma al

gh'ewa na tachéta in duwa la fermawa 'l fil quan' che la fawa pirlà 'l füs, e 'ntant la cantava:

O bèla dóna, dóna lumbarda
wurìi viñì shtasìra al ball cun mi?
Mi si che veñarìa wulentéra,
ma g'hu pagüra dal mè marìi.

e dòpu la fawa 'na ridüda: "Lée la gh'ewa lì 'n fiulìn in da la cüna e l'ha dìi, 'Ga penzi mi, wu la 'n da l'òrt, g'hu là 'n serpentón, al mazi, ga shcüshi la crapa e fu viñì fö 'l velén e pö ta ga'l métat dént in dal win e ta ga'l dée da bef'. Ma 'ntant che'l beweva 'l fiulìn al g'ha dìi: 'Papà mio, béf miña quél vin, parchè quél vin l'è 'nvelenàa', e dòpu l'è sucedüü 'na shéna che lüü 'l g'ha l'ha fay béf a lée, e dòpu l'è crepàda".

A na fawa düü füs par sira, parchè l'ewa zhwèlta da lawurà, quéla dóna. L'ewa sua la lana da quéla dóna. L'ómm ga l'ewa miña, l'ewa mòrt.

Cul füs, quan' che l'ewa pién, cun la bicòca la fawa l'asha. La bicòca l'è presempiu 'na roba ishì. Quan' che l'ewa finìi la sa shtrenjéva sü cum'è n'umbrèla, la jirava. Cunt al füs sa ga nawa 'n jìr e al la fawa jó sü la bicòca. Veñéwa fö l'asha.

L'asha [matassa] la sa teñ föra ishì cunt i brash parchè l'òltru al la fa sü in d'un gramüšèl [gomitolo]. Che dòpu i gramüšéi [gomitoli] y sa metéwa dent in d'un sachét e sa ga dawa a quéla dóna che la fawa la téla. La shtawa jó 'n funt al paés, che y ga ciamawa Lésa, ma la gh'ewa nóm Teresa. L'ewa la dóna dal pòru Martin che y ga ciamawa pö 'l Martin da l'ay. Lée la gh'ewa 'n sitìn e la gh'ewa dent un telée, e la gh'ewa 'na feneshtrèla che guardawa föra in via 'da la malga'. Quéla feneshtrèla la gh'ewa sü la feràda, parchè l'ewa 'n pùu basa e sicome lée la cantawa sempru 'n dal fa la téla, i sö jént y g'ha fay métt sü la feràda parchè i juwinòtt y nawa là parchè y la sentéwa cantà e y fawa 'n pùu i shtüpit.

Miña damò la lana, filawa anca 'l cànuf, la fawa la téla. Dòpu y la cüžìva 'nzéma e y fawa i lensöö. La lawurava 'l telée e la fawa la téla. L'ewa larga ishì (80 cm.) oñi tela, un lensöö matrimunial tré tél. La téla la reshtava da quel culùu chi. Dòpu la sa zhbiancava. Ilùra y la töghewa sü 'n dal jèrlu e y nava a la val da la rùja a zhbiancala. Y la puciava in da la val e pö y la metéwa fö al zu bèla

dishtendüda par tèra: aqua e su par zhbiancala. Shtawa tütt un dì, anca düü o trii. Y shtawa là a cüràla. La veñéva bianca. Y a ciamawum i lensöö da téla da ca. Quesh' chi a l'ewa al lensöö che veñéva fö. Adèss par miňa bütày ga fawum föra i sügaman da cüšina.

La suménza dal cànuf la sa 'nzunnàva in autüna.

<2-26> Mét jó la cànuf l'è 'n'üsanza véja. La fawa la mamm da la mia Mamm. Da cànuf y n'ha pⁱü métüü jó. La sa métt jó par tèra in autüna, cum'è quan' che sa mett jó 'l furment. Quan' che la pianta l'ewa marüda in jüñ, lüy, sa segava cum'è 'l furment e pö la sa metéwa 'n pée 'n dal camp a cöf. Se'l ga piuwéva dent la sa lasava lì quindas o vin' dì parchè la duweva sügà ancamò, e véss bèla séca par gramulala. Se piuweva miňa in vòtt dì sa gramulava.

Purtawum sü la *grámula* in dal camp, al za gramulava sü là. Parchè al sa peshtàva jó ishì, e trik e titrùk, trik e titrùk. La grámula l'è faya da düü cavalétt e sü sura una vit da léñ. La mia Mamm la ciapava 'na branca da la cöwa cun la mañ sinishtra la teñéwa la cöwa e cun l'òltra la peshtawa jó shtu grámula e tírala föra e métala dent, e veñ föra la shtópa, bèla, pecenàda, prunta da filà. L'ewa lónga ishì. L'ewa cum'è 'na séda. In dal picàla la sa zhlungava fö, la veñéva lónga wutanta o nuwanta ghéi. Dòpu la sa pòrta a ca in dal zak. Par métala sü la róca, "prepara la róca" y diżeva la sira. Ilùra ciapa ishtu ròp e la metéwa sü shturjüda, pö y la ligava cunt una lìshta [fettuccia] (la lishta l'è dal cànuf e la frìża l'è dal bumbàs). Y duwéva ligàla sü shtrécia par filàla jó se da no la ga shcapava jó. La tirava jó a pízik, a pízik intant che la fava nà 'l füs.

Y nawa dent i' shtàla a filàla par fa che'l fil al sügàss miňa: sa pudéwa miňa filala se l'ewa sücia. In cinq o sés a la sira dòpu metéwa sü la sua róca e 'l zo füs. Gh'ewa quìi brawi (?), y na filàwa anca quatru o cinq füs par sìra e dòpu quan' che y ewa finìi ch'ewa i nöf, nöf e mèża, che y nawa a ca, y diżewa: "Ciuffuffì, mi n'hu filàa cinq e ti péna trìi, va là che ti ta sa maridat pⁱü, neh!" Gh'ewa lì anca i sö óman a fak cumpañia intan' che y filàwa e y diżéwa: "Sü, Marìn, inviala, sü che fém una bèla cantàda".

Quan' che ga n'ewa sü pòca 'n sü la róca, la turnàva a ligà [la] parchè la ga shcapàva jó. Y la ligàwa sü la róca cunt una frišа e la róca y la shfilzawa dent in dal cutìn, in d'è ch'y la liga 'n vita. Da la part sinishtra y metéwa la róca e da la dèshtra y teñéwa'l füs. Y tirawa jó a zik a zik la shtópa. E 'ntant che y la tirawa jó y fawa jirà

al füs ishì e y la fermawa sü 'n shima 'l füs. Quan' che y gh'ewa 'n métru da fil y sa fermawa da tirà jó la shtópa e pö y fawa 'n jüghét cunt al didón, y fawa 'l fil dal füs in d'è ch'a l'ewa francàa par fal jirà. Y metéwa 'l füs tacàa a la vita ishì e la fawa jirà 'n présa 'l füs che sa fawa sü 'l fil che l'ewa filàa e pö la francawa emò 'n shima al füs.

Mi sum mai shtaya bóna da 'mparà. Al mè Pa al m'ha fay na róca ricamada: "Ma 'npara, Lina, 'mpara". "'Nzóma sum miña bóna". Hu miña 'mparàa! Y ma teñéwa i mañ. La pòra Martina la ma teñéwa la mañ in duwa duweva tirà jó la shtópa par shtòrjala, e l'òltra la ma teñéwa 'l füs par famm inzeñà. "Ta se na zücóna - la ma dižéwa - l'è 'na ròba facilisima, che ta 'nparat miña, e ta sa maridaré p'ü, parchè ta se miña bóna da filà". E mi, quan' che la nawa a ca, la Martinéta, che la veñéwa jó la sira 'n pezét a fugurà, a pianjewa cun la mia Mamm, parchè 'mparawa miña. L'è miña na roba facil: "Büsöña fai lawurà tüc dó 'nzéma, i mañ: cun la sinishtra sa tira jó la shtópa e cun la dèshtra sa fa na'l füs, tüc dó 'nzéma parchè se da no sa fila miña".

Y ga shpüdava sü süi dìi par fala viñì püsée sedùša e y teñéwa dent in bóca una cashtéña séca da quìi da la graa par fa che ga viñìss jó la saliva e pö quéla cashtéña lì quant y ewa finì y la metéwa i' shcarsèla e 'n dal na a ca se y 'ncuntrawa 'n quai fiöö, "Tò [o larga], manja la cashtéña". Pö [62] quél ishcàrt che reshtawa 'ndrée dal fil bèl, che'l reshtawa ruñùs, y la filawa emò, però a l'ewa shcart e y la duperawa da fa i shtrash da fregà jó 'l táwul. Al shcàrtu, i putöc y a duperava da fa i shtrash da cüžina par fregà jó 'l táwul quan' che l'è bróz.

Operazione di filatura: cuwinét.

Y bütava via pròpi nagótt i nös jént, y teñéva da cünt tütt anca i putöc. I putöc l'ewa shcartu da quan' che y gramulawa 'l cànuf. Quan' che y ewa finìi da gramulà y a töghéwa sü tüc inzéma e y a fava sü in d'un balòtt, che dòpu y a tacava là vižìn a la róca, ligàa ma miña shturjüü in jir a la róca cum'è 'l cànuf e pö y la filava. E quéla lì la reshtava gròsa e 'l fil l'eva gròss e y la duperava da fa i fregón dal táwul. Quan' che y fawa la téla ga reshtawa dent i tukétt miña filàa bée, che dòpu cunt al lavà y diventava 'n pùu mulišín anca lur.

Al mes da jüñ l'ewa quél di cavalée e quel ómm da la sumenza al veñéwa sempru da mac e 'l fawa tüc i paés. Damò che 'l g'ha dìi

'na wòlta cun la mia Mamm: "In duwa na vendi püsée a l'è Shcaria e Repöñ". L'ewa wün che 'l veñéwa da Ascoli Piceno. La sumenza di cavalée la veñéwa sémpru da lì, ma la mia Mamm e anca i dónn y tögheva fö 'na quai galéta [bozzolo] e y cercawa quìi püsée béi che y ewa culùu 'rosa antico' e biank e y a teñeva al süč lónk l'invernu e 'n primawéra quan' ch'ewa sha quél ómm a chi ga dawa un'unza e a chi mèz'unza. La mèz'unza l'ewa un fuiét grant ishì (cm. 18 X 25). I ewa 'na sumenza cum'è négra. La sa pagava e al la fawa pagà cara. Dòpu la sa teñéva sempru là al fréshk, al diżéwa par quan' che decidéwum che gh'ewa la föya parchè prima da mét'i sótt vedéwum al büt da föya süi ram da murón.

Vòtt dì sa ga metéva a tirày föra. Y sa metéva sótt a la shchéna di tušànn. La mia Mamm y ma la metéwa sótt a la shchéna dent in d'una pèza da flanèla par tiñìy còlt, parchè i tušànn y g'ha 'l sank püsée büyént. Y sa teñéva sótt a la shchéna vött dì e sa fawa 'n pùu fadiga a tiñìla sótt e a durmì parchè la dišewa: "Jírat pö miňa che ta ma ruwínat la suménza".

In da quìi vòtt di lì y preparava la shtanza par métay. Ga metewa i sö gràa par dak al sò cashtèll. Y piantava 'l cashtèll e y ga metéwa sura i sö gràa. Gh'ewa düü cashtéi vün chi e vün lì. Gh'ewa un cashtèll da gràa pinìn (2 m. X 1 m.) che y ewa séż in duwa sa metéva i cavalée fin' a la segunda lewada. E dòpu gh'ewa un cashtèll cun séż gràa gran' ch'y eva 3 m. X 1,5 m., al dópi da quìi pinìn.

La sumenza l'è dent in d'una carta che l'è cum'è 'na büshta vèrta d'una part. Quan' ch'y eva sha che y eva vott dì lì y a guardava e quan' che la vedéva che la suménza l'eva vèrta e y eva drée a viñì föra e 'lura y a töghéva e y a metéva in quéla càmara parchè y ga pizava dent al fök e y ga metéva sübat la föya tridada fina, fina, fina. La föya la sa vedeva miňa, sa vedéva tüt cavalée. Ga n'ewa da quìi biank e da quìi rigàa.

Y veñéva föra dal güs par la Madóna da Per Sura al 26 da mač e sicóme che y gh'ewa miňa da föya parchè l'è sempru 'ndrèe la primawéra, ilura a nawum a Röñ a töla, parchè jó l'è püsée 'nnanz e la gh'ewa jemò. 'Na wòlta riwawum sü mi e la mia 'miża Curnelia cunt'al jerlét da la föya par i cavalée e lì a la Dugana a gh'ewa lì dó guardi che y ewa düü shimiòtt: "E che cosa c'è dentro in quella gèrla?". Quìi lì y parla da terón. E mi pusée shfaciada a

g'hu dìi: "A wédat miña cusa gh'è dent?". "Che vorresti dire?" "Vöy che'l véda che l'è föya da cavalée" e lüü l'ha ciapàa sha na bachetìna da fèr e y ma l'ha shfilzawa dént e 'l ma rumpéwa tüta la föya cun la bachéta. A g'hu dìi: "Che'l za tira 'ndrée, parchè al ma fa pròpi shcapà la pazienza. Nüm hém miña fay nagótt cum'è lüü, sém nay a lawurà. Parchè ga péshti al ǰèrlu sül müsu mi". Hu ciapàa sha 'l ǰèrlu ishì, e hu tiràa jó da shpala al ǰèrlu da la Curnélia e ga l'hu zhbatüü jó da nanz da lüü e pö l'è nay 'n tèra è viñüü fö tüta la föya. E g'hu dìi: "Adèss péshtak dent al müsu. Hét visht che gh'è dent nagótt in dal ǰèrlu?" Lüü l'è reshtàa lì cum'è 'n shému: al sewa pìü cusa dì: "Hu forsi fay maa, a non crederLe, ma questo è il mio dovere". E pö cercava da ütam a métt dent la föya in dal ǰèrlu, e mi g'hu dìi: "Che'l za tira via parchè ga tiri là 'n zhlavée sül müsu". Mi seva shtraca dal lawurà, a na catà föya sa lawùra, e pö 'na fin'a Röñ l'è lónga, e pö l'è miña lì ai prim ca, büsöñava a na jó 'n campaña. La föya da murón, in dialètt.

A l'ewa na famiglia quéla che y ma la dawa che y gh'ewa 'n juwinòtt da la nòsa età. La sua mamm la gh'ewa na butéga da dulciüm, da zücur, e lüü y ga rübava y melagüsht (y ewa ròp fay cum'è 'n cusinét, biank e ròša rigàa e y sewa da menta) par purtamay jó a nüm in dal praa 'n duwa catàwum la föya. E oñi melagüsht che'l na dawa al dižewa: "Se ta ma fée 'n basìn, ta du 'n melagüsht". E nüm dó par ciapay següitawum a fak i basìn. Cum'è i caramèll d'adèss, ma sensa carta, quìi a cusinétt, y ewa püsée bón. E la Curnélia la dižewa: "La ta piaž püsée quéla shéma lì parchè a vedi che ta ga dée i melagüsht püsée bón a lée". "E ti, parchè ta ga dée i basìn ch'y ha miña fay lüü?" "Fagal un pùu püsée shtòrt e ta wedaré che dòpu t'y a da anca a ti".

E quan' che catàwum la föya cantàwum cum'è dó matt: "La Viuléta la wa, la wa". Dersètt, deždòtt ann, l'età da la shtüpidéra.

Mi su miña cusa la ga dawa la mia Mamm. Dòpu veñéwum in zü e na purtawa 'n tòk par ün, al ǰèrlu. Prima 'l mè, pö turnawa 'ndré a tö quél da la Curnélia. (La Curnelia l'ewa emò wiva e la wiveva cun la sua tuša Adriana, la s'ha miña maridada. Barelli, al zò pa e al mè y ewa cum'è düü fredéi, sa wuréwa tan' bée).

[Un anno dopo circa] La Curnélia l'è mòrta che l'è 'n quai més nanca. S'ewi 'drée par 'na jó a truwàla e la sua tuša la m'ha dìi: "Lina, che la sa möva miña parchè la mamm a l'hu purtada a

l'ushpedàa e i dutùr y m'ha la daya miña bóna". Difati ura da sira la m'ha telefunàa: "La Mamm l'è morta".

Sém viñüü a ca tüc invèrs, rabiàa, e la mia Mamm l'ha fay: "Cusa gh'hét?", e 'lura nüm gh'hem dìi: "Jó a la dugàna y na shfilzàva dent un fèr in dal jèrlu e y n'ha rumpüü 'n pùu la föya, e 'lura mi sum naya föra e g'hu dìi: 'Tirévas indrée che va la péshti föra lì la föya da murón che y ma la ruwìnuf tüta quéla föya lì e i cavalée ma la maya p[j]ü, che cun quél sacrifizi che da Shcaria a 'na a 'Röñ a l'è miña 'n pass cum'è na là 'n da l'òrt'. E 'lura lüü l'ha visht che s'ewa 'nvèrsa e l'è viñüü sha par tucàmm e 'l m'ha dìi: 'Le dò un bacio e tutto è chiuso', e mi g'hu dìi: 'Che'l za tira 'ndrée prima che ga daga 'na peshtàda 'dove non batte il sole'! A g'hu dì propi ishì". Dòpu la mia Mamm l'ha dìi: "T'he fay bée, cusa wurìi fa? Ta duwéwat dak düü shciafón, i burlandi y è burlandi". L'ha dìi ishì.

La mia Mamm l'ha dìi: "A gh'hii famm o gh'hii see, sii shtrak? Manjée quai còss e pö metéwas drée a shernà föya parchè y è jemò da la segunda". E nüm intant che shernàwum la föya ridéwum adrée ai burlandi.

I cavalée dòpu vòtt di y va jó da la 'prima' (par vòtt dì y manja, pö y sa 'ndurmenta 'na jurnàda) e pö y dunda emò da la 'segunda' dòpu vòtt dì, e da lì vòtt dì y va 'n da la 'tersa' e dòpu y manja 'n quai déž o dódas dì e pö y 'va al bóshk', che hém da preparàgal. Pasà vòtt dì i durmiwa, y nava jó da la prima e sa ga dava miña da manjà ma 'na quai zhbrufadéla di vòlt che ga n'ewa 'n quai wün un pùu 'ndrée. Dòpu y sa disedava e büsöña dak da manjà par òltri vòtt dì.

Al prim dì che y manja büsöña netài dal sò ledàm che y ha fay. E 'ntant che y sa néta y sa mét sü l'òltra gràa. Sa mét jó i shfèrli da la föya, lur y sa taca sü par manjà e 'lura y sa tö sü e y sa mét sü l'òltra gràa nöwa. Cunt un pezzulìn sa fa ishì e sa néta via 'l ledàm.

Dòpu vòtt dì y va jó da la segunda e idem. Dòpu emò vòtt dì y va jó da la tèrsa e idem emò, però inveci damò da la gràa da 'n quart, a la quarta lewàda y sa mét a pòsht süi gràa grant in d'è ch'y shta lì fin'a che y va al bóshk. A na 'l bóshk vö dì a na a fa la galéta.

La föya la shèrnum p[j]ü, ga riwum miña a temp a shernàla, parchè y manja fòrt, y è gross cum'è 'n didìn d'un ómm. E quìi vott dì che y manja par na a bóshk nüm ga preparum al zo bóshk. Prima

da métai là in sü la gràa granda a sa mét sü tüc i sö frashk in pée tacàa 'l mür e tüt al bruk in sü la gràa. Y gh'è miňa damò lì i cavalée, y sa mét lì quan' che y veñ sü da la quarta lewada parchè y è prun' da na al bóshk. I gràa grant y sa mét pytòsht tacàa al mür parchè i gràa grant y g'ha da véss rambàa [appoggiati] tacàa ai mür parchè al pés di cavalée l'è tant e lur a l'è propi la natüra cum'è, presémpiu, al gatt al manja e 'l sa grata l'uréja, véñ da la natüra shtésa che la ga 'nzéña quìi ròp lì, cum'è ch'y ha da fa, 'nzóma, la vita. Al bruk al sa mét sui gràa grant.

A nawum in Predàa cunt al jèrlu e purtawum a ca 'n jèrlu pien da bruk [erica, brugo], e pö sü sura a ga metéwum sü anca trìi o quatru ram da zanévar [ginepro], che quél al brüžawum par pizàk dent da prufümay, che lur ga piaž. I cavalée ga piaževa quél füm dal zanévar. Al pizàwum un pùu e dòpu cercawum da zhgrafiñàl ishì par fa che murìss la fiáma, par fa che 'l fass füm, al zanévar.

Dòpu ciapawum al bruk e 'l metéwum föra.... Prima da métal jó 'n sü la gràa 'n duwa che gh'ewa i cavalée, parchè y ewa damò da finì da manjà, I gràa y cunfina cul mür, e ilùra sa ciapa i béi rám da fò, cum'è quìi di fasìn, e y sa rambawa [appoggiava] la 'drée 'l mür, e dòpu ga metéwum dént a zik a zik al bruk.

Nüm nawum la primawéra prima che y veñéss vért. Nüm ga'l teséwum dent in di ram da fò, pö quan' che i cavalée sa wedéva che y ewa sha ciók, che y ewa marüü, y wa via ishì, cum'è nüm a dundà 'l cò, che y va 'n cerca da na a fa la galéta [bozzolo], e péna che y sent che gh'è 'l ròp da tacàss, y sa métt adrée a lawurà. Y shcòrla 'n pùu al cò ishì e ga véñ föra la bàwa, e lüü 'l fa ishì cunt al cò e 'l fa la sua galéta.

Quan' che i cavalée y è marüü che y è viñüü sü da la quarta lewàda e sü 'n di gràa pinìn, nüm y a shèrnum. Sa cerca anca quai dónn parchè l'è necesàri: sa fa miňa 'n temp. Al cavalée l'è sü sü la gràa, quél al g'ha sü 'l cuzìn [testina], la crapa 'n aria. La dóna che la shèrna al la tö sü da la gràa e al la mét là in sü la gràa dal bruk e di frashk che sa ranja pö lü a na a cercàss al pòsht da fa la galéta.

Sü la gràa al bruk l'è wòlt un dìi e l'è tüt dishtendüü wòlt ishtéss. Sa shèrna föra magari 'na branca 'nzéma par fa 'n présa e pö y sa pòja lì 'n sü shtu bruk, dòpu al sa ranjàwa lüü a cercà föra la sua pusizión. Mi g'hu mai dumandàa, ma crìshtena. I dónn y véñ par un pieže: in cö a mi e dumàn a lur.

Nüm sèrum sü la pòrta e vém a fa fée; shtém miňa lì a guardày lur. A la sìra dopu shéna sa nava sü a guardà dent in cámara e sa sentiva che y lawurava, che y fa 'n frecàss, "frrrr, frrrr".

L'è 'n belée da vedéi lawurà. E quan' ch'y è 'drée, a la sìra sa sent tüt un frecàss, fru, fru, fru, parchè y è adrée tüc a lawurà. Parchè dòpu sü la gràa ga metéwum là i jurnài sura, béi sulevàa, parchè y è da lawurà a shcür. Y lawura bée se y lawura a shcür.

A nàwum sü a vedéi a la sira, quan' ch'éwum finìi da manjà la menèshtra: "Ném sü a vedé i cavalée" dižewum. E la mia Mamm la dižéwa: "Dai, prima hu lawurà mi, e dèss lawùra ti. Sent cúma y lawùra" la fawa póra dóna. Veñéwum jó sü da sura tüc cuntént e nawum in léc.

La föya di cavalée da Röñ a nawum jó 'n principiu parchè a Röñ l'è püsée tempurìf. Dòpu la catawum chi a Shcaria. Gh'éwum 'na cinquanténa da murón, e quan' che 'l piuwéva, al mè Pa al teñéva quìi da shcalvà da shcòrta. Y a teñéva par quan' che 'l piuwéva parchè quan' che 'l piöf sa pò miňa shta sü sül murón a catala e pö sa pò miňa métt dent la föya ishì 'n dal zak, parchè la süga p^{i}ü. E purtàwum a ca i ram e y a tacàwum sü intùrnu par la ca par fala shculà, parchè sa pò miňa dàgala bañàda.

Invéci, quan' che l'ewa bèl temp, mi e la Curnélia a nawum sü par i murón a catàla. Nüm cercawum da tirà wia 'l bluchét o shfèrlu, un cinq o séž föy, e nawum sü 'n dal murón senza shcala. I shfèrli y è quìi lónk e i bluchétt y è quìi pinìn che y g'ha tacàa tré föy e 'n quai zik da murunìn che y ma fava catai via, "Quan' che trövuf un quai murunìn sül bluchét, catél wia parchè l'è sü damò a 'nfeshà i gràa, che y fa 'l pashtèl jó par la gràa".

A shfuyà i shfèrli sa fawa 'n présa, y sa töghewa sü e sa fawa sü 'n shíma 'fróm, fróm' e veñéwa wia damò i föy, e 'l tuchét da léñ miňa marüü al sa bütàwa wia.

Sa rampegàwum sü cum'è düü gatt, ciapàwum al nòs sak e 'l francàwum cunt i rám dal murón, e pö la bütàwum dént lì la föya. E 'ntant che catàwum la föya a cantàwum cum'è dó sirén. Dòpu i juwinòtt da Per sùra y na sentiva cantà, ma miňa damò nüm, chisà quanti ga n'ewa da tušann che y catàwa i föy e y cantàwa, e y veñéwa sha lì 'n zül pik da Per sùra e y a na wužàva sha: "O béi tušànn da Shcaria, ciuffuffuffii!"

Dòpu quíndas o vin' dì, parchè a gh'è quél tardìf che riwa tardi a fa la sua galéta e quéla, in dal catai, la sa capìss che l'è üna tardiwa, o a quìi galétt lì y ga ciama i shküshét e büsöña métai da par lur parchè y g'ha 'n prézi püsée bass, y ga y a paga püsée pòk.

Par sòlit y shtava sótt un quíndas dì, parchè gh'éwa da quìi che reshtàva 'n pùu 'ndrée 'n dal manjà, e sa shpeciàwa. Dòpu la mia Mamm la dižéwa: "Shtasìra véñum sü e fém citu, che'hém da vedé se y ha finìi da lawurà, da fa la galéta". E 'l dì adrée la ga dižéwa cun la Martina, cun la Nana e cun la Dèl: "A ma ütat che 'n cö cati i galétt?" E lur y dižéwa: "Sì, sì, veñì jó wulentéra!" parchè ga piažéwa a catà galétt. L'ewa bèl a catà i galétt, vedé cúma l'ewa bèl: ma piažéwa anca a mi. Sa töghéva sü na fràshca da quìi lì, l'ewa tüta cargàda da galétt, e pö sa setàwum jó a catai via e sa metéwa jó 'n dal drap (un lenzöö, al za dishtendéva jó 'n tèra).

Quan' che y sa sent p[i]ü a lawurà, ilùra y sa cata wia dal brùk e dai fràshk e y sa mét jó in d'un dráp in tèra che dòpu quan' che l'è pién al sa lìga cunt i quatru cantón, che l'è 'n lensöö. Büsöñava fal in d'una jurnàda al lawurà, e fawum düü drap. Metéwum sü cum'è dü bashtón da fažöö sül ǰèrlu, pö sa metéwa sü 'l sò drap sü sùra e pö sa nawa a Laìn. Y ewa püsée da vint chili e béi ròsa. Pö quan' che l'è lì drée ai quatr'ur, sa carga sül ǰèrlu e sa porta a Laìn 'n duwa che gh'ewa 'l Bunnard [forse è il nome della macchina, non della persona] che l'ewa quél di galétt; e lüü y a ciapawa e y na dawa i nös sòlt. Se l'éwa 'n unza y ewa düü drap, se l'ewa mèz'unza ilùra l'ewa damò 'n drap. Par miña shcüshài al sa ciapava in düü, vün da sha e vün da lì, e 'l sa metéva sü sura al ǰèrlu. Y ga metawa sü trìi bashtón e sura 'l drap cun dént i galétt.

A Laìn gh'ewa la filanda e la fawa na 'l Bunnard. Y ga ciamava 'l Bunnard da Laìn. In d'è che sa purtawa i galétt ga n'ewa là di muntàñ e pö i óman y nawa dént a lawuràì. Quan' che la riwàva là, s'ewa sha anca mi e la Curnélia. La Curnélia gh'ewa sha i sö parchè y ewum mettüü a mèz. Lée la gh'ewa miña la cámara da mét sü i cavalée e 'lùra l'ha dumandàa a la mia Mamm e y metéwum a mèz e lawuràwum inzéma. E 'l Bunnard y a peŝawa e pö quél che l'ewa y ga dawa y sö sòlt e pö nüm veñéwum a ca tüc cuntént ch'éwum ciapàa i sòlt di galétt.

Dòpu 'l mè Pa l'ha p[i]ü wurüü parchè sa shtracàwum tròp. A gh'éwum la casína, la furnàs (y n'ha day 10.000 frank da la furnàs),

sètt o vòtt béshti e 'l purcèll, e i galìnn e cunìli e tré casìn e tanti tòk da terén, e ilùra al mè pòru Pa l'ha dìi: "A wöi p^{i}ü che métuf sü la pèll in sü 'l bashtón e i cavalée sótt da mi y métuf p^{i}ü". L'è shtay in dal '15.

Bügada

Quìi da la fèshta y a lawawa miňa par miňa fay diwentà brüt, parchè: "Oñi lavàda l'è 'na shfrüciàda" (un pùu da culùu 'l va via e pö dòpu y réshta p^{i}ü béi). I pañ da la duméniga y a teñéwa damò par la fèshta. Y reshtàwa nét parchè la fèshta sa na fa miňa da faċ (mishtée). La camìža y ga la lawàwa e y gh'ewa miňa la suprèsa da shtirágala, y la 'mpresàwa cunt al shculda-léc. Y óman a la fèshta y nawa a la sua Mésa. Y veñéwa föra 'n piàza a cashà quatru ball e pö y sa dižéwa: "Ciau, ném a ca a manǰà e pö sa tröwum là da 'l Bariéta dòpu mizhdì a fa la partida. In cö pòdum miňa na sü dal Carón, parchè 'l piöf, a jugà ai bóc sa pò miňa".

I dónn y nawa a la funtána e y lawàva y bragàsh di óman e di tušunàsh, da quatòrdas, quindas ann, e tüc i rubétt di fiöö pinìn: camižétt, culsetìn, müdandìn, curpetìn, maiyétt e lensöö e i paneséi che quìi y è bróz da tüt, parchè na wòlta y fasawa i fiöö. Che barbarìa che l'è quéla ròba lì. Y lawàva cun aqua e sawón cun l'aqua da la funtana, la véñ miňa föra còlda. Quai wòlt y shtawa là e y ga bufawa sü süi man da quan' che y gh'ewa fréc. Séž o sètt fiöö da lawà e y nawa là tüc i dì. La mia Mamm la nawa anca lée lì a lawà.

La mia Mamm la fawa la bügada oñi vin' dì e la lawava i lensöö, i fudrétt, i sügamán da la fèshta e la ròba bianca 'nzóma. Una wòlta i purtàwa la camìža bianca anca i dónn, adèss y va 'n ǰir quasi biótt par miňa fas vedé che y è grass. La ciapawa l'aqua piuwàna che quéla la shlitìga cum'è 'n savón. Ilùra i pañ y sa netàwa sensa tan' savón. Y fawa ecunumìa anca lì. Invéci da na a la funtana la lawàwa 'n ca cun l'aqua piuwàna jó 'n dal sejón, quan' che'l piuwéva, par tiñì da cünt al savón, parchè y reshtava béi nét.

E quan' che la fawa la bügàda, la töghéwa sü 'l ǰèrlu di pañ, che l'è 'l püsée nét, bianc insóma, parchè y ga pelàwa i scódik, e la nawa a la funtana parchè y ewa tanti. A gh'ewa trìi léc: quél di mée fredéi, al mè, e 'l zò. A la funtana la lawàva i pañ cun l'aqua e 'l

savóñ, pö la shcüshàva föra l'aqua parchè y duwéva véss un pùu shturjüü; dòpu y la purtàva a ca e y la metéva jó in dal sejón e y ga netéva sü un sügamàñ par fa che pàsa miña sótt la shéndra; dòpu la ciapàva l'aqua da la bügàda 'nsawunàda e ga la metéva sül sejón.

E 'ntant che l'ewa là a la funtana, mi e i mée fredéi a nàwum a la funtanèla cumünal, che l'ewa 'n d'è che shta 'l Pipu, la gh'è ancamò quéla lì prima dal San Jüsèpp, e purtàwum sha l'aqua cun l'aquadùu e ga 'mpienìwum la culdéra da ram. L'aquadùu l'è 'n léñ che 'l g'ha cum'è dó shpall che 'l za métt sü 'shpala e sa taca a 'na sedèla da sha e üna sedèla da là cun la curdéta par tacàk sü la sedèla. Al mè Pa al n'ha fay trìi. Da sha e da là gh'è dó curdétt che y ga wuréwa. L'éwa meñ fadìga che purtàl süi brash.

Quan' che la veñéwa a ca la na dawa da manjà e pö la tacàwa sü la culdéra sül fök [diam 80 cm., alt. 70 cm.]. E la gh'ewa düü mànik, sa pudéwa purtàla 'n düü. La gh'ewa 'l zò mànik da fèr par tacàla sül fök. Wanzàva föra 'n tòk da mànik ishì [20 cm.] che 'l za duperàwa par purtàla.

Tacàwa sü la cadéna e pö la dižéwa: "E 'dèss vi òltri fiöö véñuf p'ü dent chi 'n ca fin quan' che hu finìi da fa la bügàda". Parchè la gh'ewa sempru pagüra che 'l pés da l'aqua al za dishtacàss jó al carnì da la cadéna (un léñ shpecial che gh'è dent in dal camìn). Quan' che la büyìva, la gh'ewa lì prunta la shéndra cribiàda e la ga la metéwa jó e y la lasawa büy mèž'ura cun jó la shéndra, e pö la puciàwa dent un dìi cun la man e la pruwàva. Al duwéwa pizigà e 'lùra l'ewa prunt da bütà sü sül sejón. Ga metéwa dent in da la culdéra quan' che la büyìva anca un ramét da òrik par tiñì prufümàda la bügàda. Se la pizigàwa l'ewa fàya e se la pizigàwa miña la lasawa sü emò 'n pezét. Intant che la büyìva la preparàva i pañ 'n pùu rügashàa 'shì 'n dal sejón, pö la ga metéwa sü sül bügarö, che l'ewa 'na téla 'n pùu gròsa faya da putöc e dòpu la ciapàwa la sidèla e, sedèl a sedèl, la vuzhdàwa la culdéra e la bütàwa sü sül sejón e la lasava sü tüta nòc. La matina la dizbüshunàva [toglieva il tappo] al sejón (al sejón al gh'ewa 'n böc, la ga metéwa dent un büshón) e weñéwa föra tüt a' shmöy (l'aqua da la culdéra che l'ha fay cun la shéndra che la gh'ewa al culùu nishöla; e se la gh'ewa miña quel culùu lì la dižewa, "Ah Bertìn, hu fay 'na bügàda dall'èla", che vöö dì 'pòk') che sa teñéwa par lavà y fregón. Quan' ch'y ewa ben shculàa, la töghewa sü i pañ e y a

metéwa jó 'n dal ĵèrlu e la nawa a la funtana a resentày [sciacquarli], che y ewa biank cum'è jigli e 'n prufüm da shéndra che 'n dal viñì a ca da la funtána che'la 'ncuntràwa 'n quai d'ün magari: "Che prufüm da shéndra che y g'ha i tö pañ, Lisa. T'hee fai 'n bèl bügadón". Al mè Pa, quan' che 'l nawa 'n léc a la sìra, che'l gh'ewa dént i lensöö nét, al diżéwa: "Oh, Lisa, cum'è 'l sa sent wulentéra quel prufüm da shéndra!".